

## АНОТАЦІЯ

*Лозова Л. В.* Патерни внутрішньої міграції населення України під час війни: регіональний аналіз і синтез. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 106 Географія (Галузь знань 10 – Природничі науки). – Херсонський державний університет, Івано-Франківськ, 2024.

Робота присвячена дослідженню просторових патернів внутрішніх міграційних процесів в Україні, сформованих під впливом воєнних дій, як одному з ключових чинників сучасних кардинальних суспільних перетворень. Дане дослідження дає змогу проаналізувати регіональні особливості, просторові тренди і мотиваційні чинники масштабних внутрішніх переміщень населення. Інформаційну базу дослідження становили дані відкритих джерел та статистичні матеріали міжнародних, усеукраїнських та регіональних установ і організацій, наукові джерела, нормативно-правові та законодавчі документи, результати власних соціологічних досліджень. Головні результати дисертації базуються на комплексному шести етапному дослідженні і обґрунтованому виборі і використанні методичних підходів і методів дослідження.

У першому розділі дисертації визначено, що сучасні міграції як суспільне явище представляють собою розгалужену систему міграційних переміщень різної тривалості, періодичності, способів реалізації, просторових напрямів, що спричинені різноманітними чинниками і умовами, є відмінними за ознаками добровільності і цілепокладання. Головною ознакою даного суспільного явища є причини, що зумовлюють виникнення міграційного руху: історичні, демографічні, економічні, соціальні, військово-політичні, етнічні, релігійні та соціокультурні чинники. Внутрішня міграція є однією з найбільш поширених форм міграції населення, але у часи військових, політичних криз, надзвичайних природно-техногенних явищ і катастроф формуються окремі види міграційних процесів – вимушені міграції та примусові міграції. Історична ретроспектива міграційних процесів України показала численні

приклади ситуацій не тільки вимушених, але і примусових міграцій та депортацій українського народу в період XX-XXI ст..

Показано, що масовим сучасним суспільним явищем в контексті формування нових патернів міграційних процесів є поява і законодавче визначення особливої категорії внутрішніх мігрантів – внутрішньо переміщених осіб. Визначено, що у разі повернення ВПО на попереднє постійне місце проживання, до загальновизнаних стадій міграційного процесу додається особливий етап – суспільної реінтеграції ВПО.

Проведене дослідження показало, що просторові патерни і тренди внутрішніх міграцій воєнного часу відображають важливі суспільно-просторові процеси регіональних відмінностей гуманітарних потреб населення, шляхів його переміщення та просторової диференціації умов створення захисту для населення.

Тому розроблено і апробовано авторські методичні підходи суспільно-географічного дослідження внутрішніх міграцій, що включали: шести етапну програму дослідження, зокрема проведення соціологічного дослідження ВПО як окремої категорії внутрішніх мігрантів. Дослідження включило масові опитування у два етапи загалом 1632 респондентів, а також глибинні інтерв'ю зі 62-ма респондентами.

У другому розділі роботи охарактеризовано складні суспільні процеси і виклики, що спричинили війна та окупація частин Донецької та Луганської областей України та анексія АР Крим у 2014 році. Проаналізовано просторові тренди переміщення ВПО в цей період переважно до Київської області (разом з м. Київ), Харківської, Дніпропетровської, Херсонської, Запорізької областей. Визначено, що провідними чинниками таких переміщень є сусідське географічне положення регіонів, схожі традиції соціокультурної і господарської діяльності, можливості самозайнятості та пропозиції ринку праці.

Також характеризовано масштаби, напрямки і регіональні патерни внутрішніх міграційних процесів в Україні впродовж періоду повномасштабного вторгнення з 2022 року. Показано, що основними регіонами - «донорами» ВПО стали Донецька, Харківська, Миколаївська,

Запорізька, а згодом і Херсонська області. Натомість, регіонами з найбільшою часткою прийнятих ВПО стали Дніпропетровська, Київська, Харківська, Запорізька, Львівська області. Визначено, що сучасним трендом нових демографічних патернів України є надзвичайна мінливість геодемографічної ситуації у результаті окупації, обстрілів населених пунктів і критичної інфраструктури, постійних загроз для населення у регіонах можливих бойових дій і безпосередньо поблизу лінії фронту. На основі аналізу особливостей структури ВПО показано специфічні суспільні виклики соціальної адаптації і сприяння соціалізації переміщених осіб.

У третьому розділі на основі аналізу результатів соціологічного дослідження ВПО встановлено, що ключовими причинами внутрішнього переміщення є підвищена небезпека перебування в рідному місті, відсутність можливості працевлаштування та можливості самозайнятості, дефіцит послуг соціальної сфери та недостатня забезпеченість закладами сфери послуг і соціального захисту. Вибір регіону переміщення ВПО здійснюють, зважаючи на ключові критерії безпеки та фінансової спроможності. Масові руйнування житла та критичної інфраструктури також виявлено як ключові причини особистого наративу (не)повернення переміщених осіб. Результати опитування також показали, що найбільші потреби серед ВПО пов'язані з безпекою, фінансово-гуманітарною стабільністю та можливістю працевлаштуватися та самореалізуватися.

Досліджені моделі реагування і адаптації населення до реалій широкомасштабного вторгнення і окупації показали, що населення, яке проживає/має досвід окупації - одна з найбільш соціально та мілітарно вразливих груп нашого суспільства. Результати глибинних інтерв'ю продемонстрували специфічні мотиваційні чинники, моделі реагування і адаптації до кардинальних суспільних перетворень внаслідок війни. При цьому дослідження показало, що чим довше населення знаходиться в окупації, тим слабкішим стає їх зв'язок з державою і стають складнішими заходи реінтеграції. В роботі обґрунтовано, що процесу адаптації і реінтеграції сприяють: соціальна підтримка близьких, друзів, громади; професійні уміння та навички, що допоможуть у самореалізації; культурна відкритість та

соціальна доступність, можливість бути конкурентно спроможними на ринку праці.

За результатами проведених соціологічних досліджень обґрунтовано, що головною передумовою реалізації регіональних програм та проєктів з повоєнної відбудови України і реінтеграції внутрішніх мігрантів є відновлення безпеки, а основним чинником успішної подальшої адаптації ВПО чи їх реінтеграції в рідному регіоні є формування економічного та соціального стану країни, що сприятиме повоєнному відновленню, залученню міжнародних інвестицій, розвитку бізнесу та, як наслідок, поверненню громадян України до їх регіонів проживання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі вперше з позиції суспільної географії здійснено комплексний аналіз внутрішніх міграційних процесів українців у XX-XXI ст, зокрема вимушених міграцій, спричинених політичними, історичними, воєнними чинниками; проведене суспільно-географічне дослідження мотиваційних чинників внутрішніх міграційних процесів з урахуванням суспільних потреб ВПО, можливостей працевлаштування, професійної самореалізації та умов адаптації ВПО (на прикладі ВПО м. Одеса); характеризовані мотиваційні чинники, моделі реагування і адаптації населення до реалій широкомасштабного вторгнення і окупації (на прикладі окупованих та прифронтових територій Херсонської області).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що на основі суспільно-географічного аналізу регіональних патернів і мотиваційних чинників внутрішніх міграційних процесів воєнного часу в Україні обґрунтовано складові успішної стратегії адаптації та суспільної реінтеграції внутрішніх мігрантів внаслідок російсько-української війни. Це дозволило використати результати дисертаційного дослідження при розробці проєкту Регіональної Стратегії розвитку та програм комплексного відновлення території Голопристанської міської територіальної громади Херсонської області.

**Ключові слова:** суспільні перетворення, міграція, внутрішня міграція, вимушено переміщені особи, антитерористична операція, рівень зайнятості,

стратегія, територіальні громади, вимушені міграції, депортація, біженці, внутрішньо переміщені особи, працевлаштованість, безробіття, російсько-українська війна.

## **SUMMARY**

Lozova L.V. Patterns of internal migration of the population of Ukraine during the war: regional analysis and synthesis. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 106 Geography (Field of knowledge 10 - Natural Sciences). – Kherson State University, Ivano-Frankivsk, 2024.

The work is devoted to the study of spatial patterns of internal migration processes in Ukraine, formed under the influence of military actions, as one of the key factors of modern cardinal social transformations. This study allows analyzing regional features, spatial trends, and motivational factors of large-scale internal population movements. The information base of the study consisted of data from open sources and statistical materials of international, all-Ukrainian, and regional institutions and organizations, scientific sources, regulatory and legislative documents, and the results of our own sociological research. The main results of the dissertation are based on a comprehensive six-stage study and justified choice and use of methodological approaches and research methods.

In the first chapter of the dissertation, it is defined that modern migrations as a societal phenomenon represent a complex system of migration movements of various durations, periodicities, implementation methods, spatial directions, caused by various factors and conditions, and differ in terms of voluntariness and purposefulness. The main characteristic of this societal phenomenon is the causes that trigger migration: historical, demographic, economic, social, military-political, ethnic, religious, and sociocultural factors. Internal migration is one of the most common forms of population migration, but in times of military and political crises, extraordinary natural-technogenic phenomena, and disasters, specific types of migration processes emerge - forced migrations and compulsory migrations. The historical retrospective of migration processes in Ukraine has shown numerous

examples of situations not only of forced but also of compulsory migrations and deportations of the Ukrainian people in the 20th-21st centuries.

It is demonstrated that a mass contemporary societal phenomenon in the context of shaping new patterns of migration processes is the emergence and legislative definition of a special category of internal migrants - internally displaced persons (IDPs). It is determined that in the event of the return of IDPs to their previous permanent place of residence, a special stage - the societal reintegration of IDPs - is added to the generally recognized stages of the migration process.

The conducted research has shown that spatial patterns and trends of internal migration during wartime reflect important socio-spatial processes of regional differences in humanitarian needs of the population, paths of its displacement, and spatial differentiation of conditions for providing protection to the population. Therefore, original methodological approaches of socio-geographical research on internal migration have been developed and tested, which included: a six-stage research program, including conducting a sociological study of internally displaced persons (IDPs) as a separate category of internal migrants. The study comprised mass surveys in two stages, totaling 1632 respondents, as well as in-depth interviews with 62 respondents.

The second chapter of the work describes complex societal processes and challenges triggered by the war and occupation of parts of Donetsk and Luhansk regions of Ukraine, as well as the annexation of the Autonomous Republic of Crimea in 2014. Spatial trends of IDP movement during this period, predominantly to the Kyiv region (including the city of Kyiv), Kharkiv, Dnipropetrovsk, Kherson, and Zaporizhzhia regions, are analyzed. It is determined that the leading factors behind such movements are the neighboring geographic location of the regions, similar traditions of socio-cultural and economic activities, opportunities for self-employment, and labor market demand.

The scales, directions, and regional patterns of internal migration processes in Ukraine during the period of full-scale invasion since 2022 are also characterized. It is shown that the main regions serving as "donors" of IDPs are Donetsk, Kharkiv, Mykolaiv, Zaporizhzhia, and later Kherson regions. On the other hand, the regions with the highest proportion of received IDPs are Dnipropetrovsk, Kyiv, Kharkiv,

Zaporizhzhia, and Lviv regions. It is determined that a contemporary trend in the new demographic patterns of Ukraine is the extraordinary variability of the geo-demographic situation as a result of occupation, shelling of populated areas and critical infrastructure, constant threats to the population in regions of possible combat actions and directly near the front line. Based on the analysis of the structure of IDPs, specific societal challenges of social adaptation and facilitation of the socialization of displaced persons are demonstrated.

In the third chapter, based on the analysis of the results of a sociological study of internally displaced persons (IDPs), it is established that the key reasons for internal displacement include increased danger of staying in their hometown, lack of employment opportunities and possibilities for self-employment, shortage of social services, and inadequate provision of service and social protection facilities. The choice of the region for displacement by IDPs is made considering key criteria of safety and financial capability. Mass destruction of housing and critical infrastructure is also identified as key reasons in the personal narrative of (non)return of displaced persons. Survey results also indicate that the greatest needs among IDPs are related to security, financial-humanitarian stability, and opportunities for employment and self-realization.

The examined models of response and adaptation of the population to the realities of large-scale invasion and occupation showed that the population living or experiencing occupation is one of the most socially and militarily vulnerable groups in our society. The results of in-depth interviews demonstrated specific motivational factors, response models, and adaptation to the fundamental social transformations resulting from the war. Moreover, the study showed that the longer the population remains under occupation, the weaker their connection with the state becomes, and the more complex the reintegration measures become. The research argues that the processes of adaptation and reintegration are facilitated by: social support from family, friends, and community; professional skills and abilities that aid in self-realization; cultural openness and social accessibility, enabling competitiveness in the job market.

Based on the results of the conducted sociological research, it is argued that the main prerequisite for implementing regional programs and projects for post-war

reconstruction in Ukraine and the reintegration of internal migrants is the restoration of security. The primary factor for the successful further adaptation of IDPs or their reintegration into their native region is the formation of the country's economic and social state, which will facilitate post-war recovery, attract international investments, develop business, and consequently, return Ukrainian citizens to their regions of residence.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that, for the first time from the perspective of social geography, a comprehensive analysis of internal migration processes of Ukrainians in the 20th-21st centuries has been conducted in the dissertation. This includes forced migrations caused by political, historical, and military factors. Additionally, a socio-geographical study of motivational factors in internal migration processes has been carried out, taking into account the social needs of internally displaced persons (IDPs), employment opportunities, professional self-realization, and adaptation conditions of IDPs (using the example of IDPs in the city of Odesa). Furthermore, motivational factors, response models, and adaptation of the population to the realities of large-scale invasion and occupation have been characterized (using the example of occupied and near-frontline territories of the Kherson region).

The practical significance of the obtained results lies in the fact that, based on the socio-geographical analysis of regional patterns and motivational factors of internal migration processes during wartime in Ukraine, components of successful adaptation strategies and social reintegration of internal migrants due to the Russian-Ukrainian war have been substantiated. This allowed the utilization of the results of the dissertation research in the development of the Regional Development Strategy and programs for comprehensive recovery of the territory of the Hola Prystan urban territorial community in the Kherson region.

**Key words:** societal transformations, migration, internal migration, forcibly displaced persons, anti-terrorist operation, employment rate, strategy, territorial communities, forced migrations, deportation, refugees, internally displaced persons, employment, unemployment, Russian-Ukrainian war.